

**Modlitba sv. Řehoře
a Modlitba vyznání hříchů
v církevněslovanské a latinské tradici**

Miroslav Vepřek

Univerzita Palackého v Olomouci 2013

Miroslav Vepřek (*1978) působí na Katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ve své odborné i pedagogické činnosti se zabývá především diachronní jazykovědou, slavistikou a speciálně staroslověninou. Je autorem monografie *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediště lexikální analýzy* (Refugium 2006) a více než dvou desítek odborných studií publikovaných v domácích i zahraničních časopisech. Náruživý rybář a fotbalista je činný též umělecky v literární a hudební oblasti.

Monografie **Miroslava Vepřka** je věnována komplexní analýze dvou pozoruhodných církevněslovanských paraliturgických textů, *Modlitbě sv. Řehoře* a *Modlitbě vyznání hříchů*. Tato analýza vychází z komparace s jejich dosud neznámými a v nedávné době autorem objevenými latinskými předlohami. Původ překladu obou modliteb je možno zřejmě hledat v přemyslovských Čechách v II. století, i když se zachovaly až v mladších opisech z ruského prostředí. Prostřednictvím jejich zkoumání jsou zvažovány také mnohem širší souvislosti této problematiky - kontext českokirkevněslovanského písemnictví jako celku, nejstarší literární vztahy česko-ruské, otázka západních vlivů na staroslověninu či možnost iroskotského misijního působení na počátky moravského a českého křesťanství. Monografie též obsahuje synoptické edice obou modliteb v církevněslovanském a latinském znění a index verborum, který v mnohém obohacuje naše dosavadní znalosti o slovní zásobě církevní slovanštiny a staroslověnin. Díky neustálému zřetelu k jazyku a teritoriu českému tato publikace v neposlední řadě přispívá k poznání nejstarších českých kulturních dějin.

Předložená monografie je znamenitá. Kandidát v ní osvědčuje obě potřebné vlastnosti docenta - schopnost vědecké práce i schopnost pedagogickou, je „doctus“ i „docens“. Sedmiletou heuristickou, analytickou i syntetickou a nakonec i ediční robotu vtělil do esteticky vyvedené publikace zasluhující uznání.

Václav Konzal

Oponenti: prof. PhDr. dr. h. c. mult. Radoslav Večerka, DrSc.
prom. fil. Václav Konzal
doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2013 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Podpora publikační činnosti akademických pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

edice [p] aleon Sv. č. 1

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Vepřek, Miroslav

Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříčů v církevněslovanské a latinské tradici / Miroslav Vepřek. – 1. vyd. – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

– 221 s. – (Paleon; sv. č. 1)

ISBN 978-80-244-3623-4 (brož.)

27-534.35 * 27-282 * 091(=163.1) * 091(=124) * 811.124'25 * 811.163.1'25 * 801.73 * 81'42 * 303.446 * 27-23/-29 * 316.774+808.5 * (437.3)

– Modlitba sv. Řehoře

– Modlitba vyznání hříčů

– křesťanské modlitby

– liturgické texty

– církevněslovanské rukopisy – Česko – 11. stol.

– latinské rukopisy – 9.–12. stol.

– překlady z latiny – Česko – 11. stol.

– překlady do církevní slovanštiny – Česko – 11. stol.

– textová analýza

– jazyková analýza

– srovnávací metody

– křesťanská literatura – 9.–12. stol.

– textová transmise – 9.–17. stol.

– monografie

– konkordance

82-97 – Náboženská literatura. Duchovní literatura (o ní) [11]

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občansko-právní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Miroslav Vepřek, 2013

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

ISBN 978-80-87895-00-9

OBSAH

Úvod	5
1 – Církevněslovanské verze modliteb	8
2 – Latinské verze modliteb	20
3 – Staročeská verze Modlitby sv. Řehoře	28
4 – Textologická analýza latinských a církevněslovanských verzí modliteb	31
5 – Jazyková analýza církevněslovanských verzí	61
6 – Specifika překladatelské techniky modliteb	95
7 – Edice modliteb a indexy	108
8 – Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříchů v kontextu středověkého písemnictví	183
Závěry	194
Seznam použité literatury	197
Seznam použitých zkratk	205
Obrazová příloha	209
Jmenný rejstřík	213
Věcný rejstřík	215
Summary	219

ÚVOD

Předložená práce shrnuje výsledky výzkumu, kterým jsem se zabýval předchozích sedm let. Na podzim roku 2005 se mi podařilo prostřednictvím rozvíjejících se internetových databází dohledat dosud neznámé latinské paralely dvou církevněslovanských modliteb z *Jaroslavského sborníku*. Sám jsem se tak z vlastní zkušenosti přesvědčil o pravdivosti tvrzení, které jsem slyšel od svých vzácných učitelů, především od doc. Heleny Bauerové, tedy o faktu, že paleoslovenistika i na prahu třetího tisíciletí představuje stále moderní a živý obor s mnoha dosud neprobádanými oblastmi a s množstvím nezodpovězených otázek.

Tato práce si klade za cíl podat komplexní charakteristiku *Modlitby sv. Řehoře a Modlitby vyznání hříšců*, tedy oněch dvou církevněslovanských památek, ke kterým se mi podařilo nalézt jejich latinské paralely. Za nezbytnou součást práce považuji také edici obou památek v církevněslovanském a latinském znění, poněvadž v tomto spojení jde vlastně o prvoedice.

V analytické a interpretační části se snažím pokud možno vyhnout apriornímu názoru o českém původu sledovaných textů, i když ten byl, byť se značnou dávkou nejistoty, v paleoslovenistice dosud tradován. Z výsledků mého zkoumání však vyplývá, že z objektivních důvodů lze nakonec hypotézu o českém původu překladu modliteb potvrdit. Neskromně se proto domnívám, že tato práce tak může přispět k paleoslovenistickému bádání a také k poznání nejstarších českých kulturních dějin.

Na úvod považuji za svou milou povinnost poděkovat doc. Heleně Bauerové za neutuchající zájem o moji odbornou činnost a za všechny cenné rady a podněty, jimiž mě obohacovala a stále obohacuje. Děkuji také srdečně dr. Ludmile Pacnerové, která mi ještě nedlouho před svým skonem poskytla několik konzultací, na nichž nejprve trpělivě naslouchala a poté rozdávala ze svých mnohaletých zkušeností. Obdobně chci vyjádřit své poděkování dr. Václavu Konzalovi, jednomu z nejvýznačnějších světových odborníků na liturgickou, teologickou a v neposlední řadě filologickou problematiku staroslověnského písemnictví, speciálně za konzultace o para-

liturgických textech českého původu, které se zachovaly v ruskocírkevněslovenských opisech.

Za cenné konzultace a další podněty pro svůj výzkum chci také poděkovat zesnulé doc. Zoe Hauptové, dále dr. Emilii Bláhové, prof. Radoslavu Večerkovi, jakož i kolegům dr. Václavu Čermákovi a dr. Františku Čajkovi. A v neposlední řadě děkuji také svému olomouckému kolegovi doc. Karlu Komárkovi, s nímž jsme společně prožili dobrodružství při objevování a analýze staročeského textu *Modlitby sv. Řehoře*. Mgr. Bohuslavě Jamné, Mgr. Ladislavu Kašpárkovi, dr. Janě Kolářové a doc. Luboru Kysučanovi děkuji za inspiraci pro interpretaci latinského textu modliteb.

Za ochotu a spolupráci při získávání snímků z mnohdy velmi obtížně dostupných latinských a staročeských rukopisů a dalších materiálů děkuji zejména Mgr. Veronice Rákocy z Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze a dr. Miladě Homolkové ze Staročeského oddělení Ústavu pro jazyk český v Praze. Ze zahraničních kolegů děkuji především pracovníkům Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt za poskytnutí snímků rukopisů Hs 544 a Hs 747, dále panu Marcu-Eduardu Gautierovi, správci archivních fondů Městské knihovny v Angers, za zaslání kopií rukopisu 18 a prof. Mag. Karlu Palfraderovi, archiváři klášterní knihovny ve Stams, za poskytnutí snímků z rukopisu Jana Železného. Zvláštní poděkování vyjadřuji též kolegovi A. A. Turilovovi z Moskvy, který mi s málokdy vídanou ochotou a nezištností pomohl získat snímky Jaroslavského sborníku.

Úvodem považuji za vhodné uvést ještě několik základních informací k některým termínům a k formálnímu provedení práce. V textu užívám pracovní termín „paralela“, který vymezuji jako zastřešující pojem pro soubor variantních latinských verzí odpovídajících slovanskému překladu modliteb. Tento pracovní termín považuji za vhodnější než pojmenování „předloha“ evokující spíše konkrétní rukopis, jenž posloužil překladateli jako přímý originál při vzniku archetypu překladu. Označení „předloha“ pak užívám pouze v tomto druhém významu.

Druhá terminologická poznámka se týká názvu nejstaršího slovanského spisovného jazyka. Protože je ve slavistice pro označení tohoto jazyka v kontextu písemnictví přemyslovských Čech 10–11. století již vžitý termín „církevní slovanština“, přidržuji se tohoto úzu. Z důvodu sjednocení se to-

hoto termínu užívá i v případě, jsou-li v práci uváděny lexémy v rekonstruované podobě. Termín „staroslověnština“ a adjektivum „staroslověnský“ uplatňuji v těch případech, kdy se odkazuje na klasickou či velkomoravskou staroslověnštinu.

Při citacích z textů psaných latinkou a pro názvy památek používám kurzívu, významy slov jsou uváděny v uvozovkách. Texty, které jsou přeloženy z latiny či církevní slovanštiny do češtiny, signalizují na patřičných místech zkratkou „překlad M. V“. Pro záznam cyrilice bylo využito fontu Kliment, jehož autorem je Kiril Ribarov. Pro přepis některých speciálních znaků latinkou v textu práce používáme font Fonetic X téhož autora. Oba fonty byly vytvořeny v rámci vnitřních grantů UP v roce 1997 a 1998, řešitelkou byla doc. PhDr. Helena Bauerová.

1 – CÍRKEVNĚSLOVANSKÉ VERZE MODLITEB

1.1 Osm modliteb z Jaroslavského sborníku

V roce 1905 publikoval ruský badatel A. I. Sobolevskij osm modliteb z modlitebního sborníku chovaného v knihovně Spaso-preobraženského kláštera v Jaroslavi.¹ V krátké předmluvě k edici těchto modliteb Sobolevskij vysvětluje, proč se rozhodl tyto modlitby, rozmístěné na různých místech rukopisu, zveřejnit: Domnívá se, že byly do církevní slovanštiny přeloženy z latiny a že se svým původem hlásí k západnímu prostředí. Svoji hypotézu dokládá některými argumenty, především lexikálními a textologickými (s ohledem na zvažované předlohy latinské), avšak jak sám přiznává, latinský originál mu není znám: „Мы не могли найти ихъ оригиналовъ, можетъ быть по слабому знакомству съ западными литургическими текстами. Позволяемъ себе надеяться, что эти оригиналы будутъ отысканы.“² Co se týče textových shod, shledává paralely s *Besědami sv. Řehoře Velikého*, tedy památkou, jejíž slovní zásobou se sám podrobněji zabýval a jež dle současného stavu bádání patří k nejdůležitějším církevněslovanským textům českého původu.

Jaroslavský modlitební sborník (někdy označovaný také jako „Činovnik“) představuje pozoruhodnou památku ruskocsl. redakce pocházející z druhé poloviny 13. století.³ S výjimkou jednoho listu, nacházejícího se ve Státním historickém muzeu v Moskvě (signatura Vars. 347), je dnes uchováván v muzeu v Jaroslavi – Ярославский историко-архитектурный и художественный музей, signatura JaKM 1548.³ Skládá se z celkem 226 textových listů, avšak jedná se o neúplný kodex, u něž chybí začátek i konec.

1 Sobolevskij, A. I.: Несколько редких молитв из русскаго сборника XIII века. *Izvestija ORJaSL* 10/4, 1905, s. 66–78.

2 *Ibid.*, s. 66.

3 Informace o *Jaroslavském sborníku* čerpám zde i níže z katalogu *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.* Moskva 1984, s. 320–322; zde je uvedena také další literatura k této památce.

Původně tento rukopis náležel knihovně Spaso-preobraženského kláštera v Jaroslavi.

Jeho obsahem jsou modlitby nejrůznějšího charakteru, zejména takové, které souvisejí s liturgií církevních hodinek, ale řadu textů můžeme charakterizovat jako paraliturgické modlitby k různým příležitostem (např. *Modlitba při políbení kříže*, *Modlitba před obědem* aj.). Významnou součástí sborníku je také několik modliteb Kirila Turovského, pro něž je rukopis často zmiňován v odborné literatuře.

Z pohledu bádání o nejstarších slovanských literárních textech, které vznikly v českém a moravském prostředí, je důležitá skutečnost, že v *Jaroslavském sborníku* je zahrnuta také tzv. *Modlitba proti ďáblovi*. Tento text vznikl zřejmě již na Velké Moravě⁴ a je možno hypoteticky předpokládat, že byl tradován i v přemyslovských Čechách.

Vraťme se však zpět k tzv. osmi modlitbám z *Jaroslavského sborníku*, v jejichž případě slavistické bádání od doby A. I. Sobolevského až k nedávným objevům prakticky dále nepokročilo. Podle edice A. I. Sobolevského tyto modlitby znovu vydal F. V. Mareš,⁵ některé textové pasáže okomentoval, navrhl opravy možných chybných čtení a také znění hypotetických latinských předloh. Tentýž badatel dále věnoval pozornost zmíněným modlitbám v jedné ze svých významných studií,⁶ kde se přiklání k Sobolevského hypotéze, že modlitby byly přeloženy nebo alespoň parafrázovány v přemyslovských Čechách. Zdůrazňuje však nutnost nalezení jejich hypotetických předloh, na jejichž základě by bylo možno původ dotyčných textů důvodně spojit s určitým kulturním prostředím. Mimo to nalezneme k dané problematice již jen několik drobných zmínek v pracích dalších slavistů. V článku z roku 1993 E. Bláhová konstatuje: „Osmi modlitbami z Jaroslavského

4 Srov. Konzal, V.: Staroslověnská Modlitba proti ďáblovi. *Europa Orientalis* 11/2, 1992, s. 171–231; práce vyšla nověji též v ruském překladu – Konzal, V.: *Старославянская Молитва против дьявола*. Moskva 2002.

5 Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979, s. 71–80.

6 Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In: *Cyriometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 277.

sborníku, které otiskl F. V. Mareš ve své Antologii (Mareš 1979, 71–80), se po Sobolevském nikdo nezabýval.⁴⁷

Círevněslovanské modlitby z *Jaroslavského sborníku*, u nichž se předpokládá jejich hypotetický český původ, bývají sice v literatuře uváděny jako celek, ale ve skutečnosti je asi třeba vnímat je jednotlivě. Netvoří pevně spjatý soubor, ani v rukopisu se nevyskytují všechny v bezprostředním sledu a odlišují se od sebe tematicky i rozsahem. Jejich základní přehled je podán v následujícím soupisu (posloupnost vychází z pořadí v edici Sobolevského, v závorce je uvedena přesná lokace v *Jaroslavském sborníku*):

- a) *Modlitba sv. Řehoře* (73b–78b);
- b) *Modlitba sv. Ambrože* (11a–13b);
- c) *Modlitba vyznání hříchů* (147a–151b);
- d) *Modlitba v úzkosti a soužení* (125a–125b);
- e) *Modlitba ke sv. Bohorodičce* (126a–128a);
- f) *Modlitba „když se zvoní nebo klepe“* (128a);
- g) *Modlitba „když se čte evangelium“* (129b);
- h) *Modlitba „po políbení evangelia“* (129b–130a).

Nejdále náš výzkum pokročil v případech první a třetí modlitby, tedy u *Modlitby sv. Řehoře* a u *Modlitby vyznání hříchů*. Těmto textům je věnována předložená práce, proto se jejich podrobnou charakteristikou budeme zabývat níže a na tomto místě podáme alespoň základní popis zbývajících šesti modliteb.

Modlitba sv. Ambrože – мѠ сѠго амѠросіа – s podtitulem чѠа дѠи. и тѠлоу (adjektivum чистѠ dle Sobolevského je zde snad ve významu „полезный“⁴⁸ – „užitečný, prospěšný“) se zřejmě nevztahuje k nějaké konkrétní liturgické či mimoliturgické příležitosti. V podstatě jde o pokorné vzývání Boha s prosbou o pomoc a ochranu. Za povšimnutí jistě stojí její poetický styl, který by mohl korespondovat se stylem ambrosiánských hymnů. V csl. textu se nám však nepodařilo identifikovat veršovou strukturu a oproti

7 Bláhová, E.: Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek. *Slavia* 62, 1993, s. 439.

8 Sobolevskij, A. I.: Несколько редких молитв из русскаго сборника XIII века. *Izvestija ORJaSL* 10/4, 1905, s. 72.

hymnům představuje tato modlitba přece jen text většího rozsahu. Pro ilustraci uvedme v českém překladu alespoň její začátek:

Pane Ježíši Kriste, vzývám tvé jméno, tvým jménem žiji a ve tvém jménu přebývám. Tobě odevzdávám sebe i celý svůj život. Podle své vůle jsi stvořil, co jsi chtěl, znáš moje prosby, neboť, Pane, všechny mé touhy jsou před tebou [známy]. Ty jsi můj počátek i završení. Ty jsi můj zachránce a spasitel. Ty jsi má síla i můj pomocník. Ty mě zbavuješ nuzných béd, chráníš mě před neviditelnými nepřáteli, přikrýváš od všeho zla naléhajícího na mě. Ty jsi mě zbavil závidosti nepřátel, ty mě zaštiťuješ před lidskou nenávisť. Chráníš mě před vědomými i nevědomými hříchy, očišťuješ mé tělo od každé poskvrny, prosvěcuješ moji temnou duši, můj rozum sytíš moudrostí, odkláníš mé údy od zlých děl (překlad M. V.).

Modlitba vykazuje také některá specifika v lexikální rovině – to se týká např. slova *жѡдѡстѡ*, které je v souboru hesel akademického *Slovníku jazyka staroslověnského* (dále SJS)⁹ doloženo pouze jedenkrát ze *Supraslského kodexu* a jedenkrát z *Besěd sv. Řehoře Velikého*. Dále zde např. nacházíme substantivum *щѣдрѡстѡ*, jež je v rámci SJS doloženo pouze z *Besěd sv. Řehoře Velikého* a *Pseudoevangela Nikodémova*, což by mohlo ukazovat na bližší souvislost *Modlitby sv. Ambrože* s dalšími českocírkevněslovanskými památkami.

Modlitba v úzkosti a soužení je poměrně krátkou prosebnou modlitbou, tematicky dobře charakterizovanou svým titulem. I přes svůj nevelký rozsah obsahuje některé lexikální paralely s csl. památkami českého původu. A. I. Sobolevskij upozorňuje na substantivum *божьство*, které usouvztažňuje se synonymním výrazem *божьствѣнѣ* hojně doloženým z *Besěd sv. Řehoře Velikého* v překladu lat. *divinitas*.¹⁰ F. V. Mareš na jednom nejasném místě této modlitby rekonstruuje substantivum *скръзьь*, které se také často vyskytuje v *Besědách sv. Řehoře Velikého*.¹¹ Můžeme ještě dále upozornit

9 *Slovník jazyka staroslověnského I–IV*. Hlav. red. J. Kurz, IV. díl Z. Hauptová. Praha 1958–1997.

10 Sobolevskij, A. I.: Несколько редких молитв из русскаго сборника XIII века. *Izvestija ORJaSL* 10/4, 1905, s. 76.

11 Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979, s. 78.

na adjektivum МИЛОСТИВЪНЪ, které je v materiálu SJS dokonce hapax legomenon z *Druhé stsl. legendy o sv. Václavu*.

Z teologického hlediska je pozoruhodným textem *Modlitba ke sv. Bohorodičce*. Jedná se sice o modlitbu mariánskou, avšak v některých pasážích působí, jako by byla „přeroubována“ z původní modlitby ke Kristu. Tematicky bychom ji mohli charakterizovat jako kajícínou prosbu o odpuštění a milost. Je také psána poetickým stylem, srov. např. pasáže – ПРИЗРИ НА МОЮ ДШЮ ШДЕРЖИМОЮ ТАГОТОЮ ГРѢХОВНОЮ; ПОМИЛОУИ МА [...] ПРИНОСАЩАГО ТИ ВЪЗДЪХАННІЕ ѿ СРДЦА СКРОУШЕНА. F. V. Mareš na jednom místě upozorňuje na podobnost s latinskou modlitbou *Salve Regina*,¹² A. I. Sobolevskij u substantiva вещь poukazuje na paralelní výskyt téhož lexému se zřejmě obdobným významem „člověk, žena“ v legendě *Umučení svatých Anastázie a Chrysogona*.¹³ K této souvislosti se v poslední době podrobně vyjadřuje také F. Čajka, který zmiňuje problematiku etymologické a sémantické interpretace tohoto lexému a také souvislosti s lexikem staročeským, neboť v případě tohoto slova existuje zřejmě odůvodněný předpoklad, že by mohlo být klasifikováno jako lexikální bohemismus.¹⁴ Zajímavou paralelu má i substantivum ХОДАТАНЦА, jež je mimo zde sledovanou *Modlitbu ke sv. Bohorodičce* doloženo v rámci památek SJS pouze z *Kánonu ke cti sv. Václava*, avšak pravděpodobnost přímé souvislosti by mohla poněkud oslabovat skutečnost, že se jedná o přechýlený tvar čteněji doloženého maskulina ХОДАТАН.

Zbývající tři modlitby představují již texty velmi malého rozsahu. *Modlitba „když se zvoní nebo klepe“* je pravděpodobně spjata s mnišským životem, snad by se mohlo jednat o modlitbu v okamžiku, kdy se zvoněním či klepáním svolává k bohoslužbě. Formulace КГДА ЗВОНАТЬ (doslova „když zvoní“) v titulu modlitby by mohla být zněním původním, zatímco dodatek ЛИ КЛЕПЛУТЬ (doslova „nebo klepou“) – klepání je typické pro církevní

12 Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979, s. 78.

13 Sobolevskij, A. I.: Несколько редких молитв из русскаго сборника XIII века. *Izvestija ORJaSL* 10/4, 1905, s. 77.

14 Čajka, F.: *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii*. Praha 2011, s.167n.

východ – by mohl být pozdějším přídavkem v názvu modlitby po translaci textu na Rus.¹⁵

V případě *Modlitby „po políbení evangelia“* a *Modlitby „když se čte evangelium“* se zřejmě jedná o individuální modlitby pronášené během liturgie. F. V. Mareš upozornil na podobnost začátku *Modlitby „když se čte evangelium“* s latinskou mešní modlitbou „po evangeliu“ (*Per evangelica dicta deleantur nostra delicta*).¹⁶ V jiné studii F. V. Mareš tuto souvislost dále rozvíjí, když srovnává csl. text s lat. mešní modlitbou, a to i z hlediska sylabické struktury, přičemž nevyklučuje možnost, že by csl. modlitba mohla mít veršovou strukturu:

„lat.		stsl.
<i>Per evangelica dicta</i>	8 slabik	<i>Slovesъ dělja svętychъ</i>
<i>deleantur nostra delicta</i>	8 slabik	<i>sichъ, Bože, proščenije</i> ¹⁷

1.2 Modlitba sv. Řehoře

Modlitba sv. Řehoře (dále zkracujeme MSŘ) byla A. I. Sobolevským otištěna ve dvou dochovaných csl. verzích, přičemž její první editor upozornil ještě na existenci verze třetí ze žaltáře z let 1538–1539. Tento třetí rukopis, dnes chovaný v ruském státním archivu RGADA (Российский государственный архив древних актов), nám však v současné době není bohužel k dispozici.

Sobolevskij publikoval text MSŘ nejprve podle staršího znění z *Jaroslavského sborníku* (bližší popis tohoto rukopisu viz výše) a potom také ze žaltáře z 15. století, který se dnes nachází ve Státním historickém muzeu v Moskvě (Государственный исторический музей) pod signaturou Und 1274. Text

15 Podle ústního sdělení K. Komárka by mohlo klepání odkazovat na církevní i v západní církvi, a to v období velikonočního tridua.

16 Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979, s. 79.

17 Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 318 (v textu pozn. č. 70).

MSŘ v tomto žaltáři, který vykazuje známky moldavské redakce církevní slovanštiny, se nachází na listech 227a–229a.¹⁸

Srovnáme-li obě publikované csl. verze, můžeme se domnívat, že vykazují totožný původ. Nalezneme zde sice některá různočtení, jimiž se obě verze odlišují, avšak tato různočtení nejsou takové povahy, aby společný archetyp obou dochovaných textů csl. *Modlitby sv. Řehoře* vylučovala. Ukazují pouze na to, že rukopisná tradice těchto dvou verzí modlitby se odvíjela po jistou dobu nezávisle. Blíže se k těmto odchylkám vyjádříme ve čtvrté kapitole, kde bude podána podrobná textologická analýza.

Sobolevskij ve svém krátkém výkladu v předmluvě a v komentáři k edici vychází především z obecné charakteristiky modlitby, jejího spojení s papežem Řehořem Velikým a z neobvyklého úvodu, v němž se stanovuje odměna za její recitaci. Tyto skutečnosti podle něho svědčí o tom, že modlitba byla přeložena z latiny. Jako znalec dalších památek, které se zachovaly v ruskocsl. opisech, avšak původně byly přeloženy z lat. originálů v českém prostředí (zejména se to týká *Beséd sv. Řehoře Velikého*), dále přihlížel k paralelám překladatelské techniky v těchto památkách. Na některých místech dokonce předjímal znění hypotetického latinského originálu.

V poznámce k úvodnímu komentáři Sobolevskij dále upozorňuje na jemu neznámou verzi *Modlitby sv. Řehoře* („Молитва св. Григорія Двоеслова“) z benátského modlitebníku z roku 1520¹⁹ (nepodařilo se nám však identifikovat, zda měl na mysli verzi latinskou či církevněslovanskou). Hned v následující větě se zavazuje k budoucímu publikování dalších modliteb, které se nacházejí v ruských rukopisech a jsou spjaty se jménem svatého Řehoře, avšak pokud je nám známo, k tomuto edičnímu počínu nedošlo.

18 Až po dopsání této práce jsme byli upozorněni, že F. Čajka nalezl čtvrtý rukopis csl. verze MSŘ, a to v opisu srbské redakce. Tento slavista v současné době připravuje edici textu a i když jsme jej nemohli zahrnout do našich analýz, podle jeho předběžného sdělení různočtení zde obsažená nijak zásadním způsobem nerelativizují naše zkoumání.

19 Sobolevskij, A. I.: Несколько редких молитв из русскаго сборника XIII века. *Izvestija ORJaSL* 10/4, 1905, s. 66.

F. V. Mareš tuto modlitbu charakterizuje jako modlitbu „na konci hór“²⁰ k čemuž jej vede zřejmě úvod modlitby (СИЯ МѢИТЕВИ. КОНЬ ЧАВЪШЕ ЧАСЪ.). Substantivum часъ však není nutné chápat pouze ve významu „hodinka, hóra“, ale i „čas, doba“²¹ pak bychom mohli zvažovat i možnost, že modlitba je určena pro poslední chvíle života. I když pro tuto hypotézu můžeme místy nacházet oporu v samotném textu modlitby (např. úvod modlitby ГИ ОУСЛЪШИИ МЛѢВОУ МОЮ. ЯКОЖЕ ЗНАЮ АЗЪ ВРѢМА МОЕ БЛИЗЪ СОУЩЕ), Marešovo vysvětlení určení modlitby se zdá být pravděpodobnější.

V podtitulu modlitby je dále tomuto paraliturgickému textu výslovně připisována, za předpokladu každodenní recitace, zvláštní moc ochrany proti zlému člověku, ďáblu a vstupu do pekla, údajně podle slov sv. Řehoře: „ИЖЕ КОИЖДО ТЕОРАТЬ СИЮ МЛѢИТЕВОУ. НА ВСАКЪ ДНѢ. НИ ЗЪЛЪ ЧЛѢКЪ. НИ ДЬАВОЛЪ НИКОГДАЖЕ НИ ЈЕДИНОЮ ЖЕ ЛЬСТИЮ СЪБЛАЗНИТИ МОЖЕТЪ. НИ НА ДШЮ НИ НА ТѢЛО. И АЩЕ ѿ СЕГО ЖИТИЯ ПРЕСТАВИТЬ СЯ АДЪ ТОУ ДША НЕ ПРИИМЕТЬ. ЯКОЖЕ СЪТЪИ ГРИГОРИИ РЧЕ.“ Z teologického pohledu snad lze souhlasit s připomínkou F. V. Mareše, že tato úvodní formulace, snad pověřená, prozrazuje nepřilíh teologicky vzdělaného člověka.²²

Pro účely bližšího zařazení modlitby do určitého církevního prostředí musíme bohužel konstatovat, že v textu modlitby se vyskytuje jen velmi malý počet světců, kteří jsou většinou vzývání obecně (jedná se o anděly, archanděly, patriarchy, proroky, apoštoly, evangelisty, mučedníky, vyznavače, panny) s výjimkou jmenování Panny Marie a na jednom místě sv. Petra. Četněji jsou zmiňovány postavy biblické – uvedeni jsou tři mládenci v ohnivě peci (Šadrak, Měšak a Abednego – viz Daniel 3,13–30), Tóbiáš a Sára (z deuterokanonické knihy Tóbiáš), z evangelních postav Lazar a jeho sestry Marie a Marta, Šimon Malomocný.²³ Některé formulace modlitby odkazují na

20 Viz Mareš, F. V.: *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 277.

21 Srov. význam substantiva часъ ve stsl. a csl. památkách tak, jak jej ukazuje např. SJS IV, s. 848–850.

22 Viz Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979, s. 71.

23 Záměna různých evangelních postav (farizej Šimon, Šimon Malomocný, hříšnice, Marie Magdalská a Marie – sestra Lazarova) je z textologického hlediska velmi zajímavá, pozornost tomuto faktu bude věnována ještě níže (v kap. č. 4.1).

novozákonní pasáže (např. *прѣдѣте влѣгословлєннѣи шѣдѣ моѣго nebo сѣъ сѣъ. Гѣ саваѡфъ*) či úryvky biblických žalmů (např. již první slova modlitby *ГН оуслъзиши млѣгову мою*).

Podejme si nyní alespoň zhruba obsahovou charakteristiku modlitby, která je koncipována v základní rovině v ich-formě. Po úvodní pasáži „Pane, uslyš mou modlitbu, protože vím, že můj čas se naplňuje“ (překlad M. V.) následují prosby s odkazy na osvětlení Panny Marie Duchem Svatým, na vyslyšení Tóbiáše a Sáry. Potom prosebník přiznává vlastní hříšnost a modlí se za záchranu před nepřítelem s odkazem k zachránění tří mládenců v ohnivé peci. Dále následují prosby o darování ctností – trpělivosti, zdrženlivosti, lásky, víry, pokory a pravdy. Na pomoc jsou přizváni Panna Maria, andělé, archandělé, patriarchové, proroci, apoštolové, evangelisté, mučedníci, vyznavači, panny a všichni boží vyvolení. Prosebník se opět vyznává z hříchů a modlí se za svoji věčnou spásu prostřednictvím Kristovy krve prolité na kříži, explicitně je vyjádřen strach z vejítí do místa věčné záhuby. Dále se připomíná vyslyšení Marty a Marie, které prosily Ježíše o vzkříšení Lazara z hrobu, odpuštění hříšnici v domě Šimona Malomocného, která Ježíšovi umyla slzami nohy a svými vlasy je utřela. Ústřední téma celé modlitby – tedy přijetí modlitebníka do nebe – vysvětluje také z následného vyzývání sv. Petra jako osoby, která drží klíče od nebeského království. Opět jsou vyzývány jednotlivé kategorie světců a zvláště ti svatí (s odkazem na text novozákonní Apokalypsy), kteří nepřestávají dnem i nocí zpívat: „Svatý, svatý pán Sabaoth“. V závěru je opět zopakována prosba o odpuštění hříchů a obvyklou konkluzí modlitba končí.

Domníváme se, že z podané charakteristiky csl. MSŘ vyplývá, že se v tomto případě skutečně jedná o pozoruhodný text, který si zaslouží bližší pozornost z mnoha hledisek. Jak jsme již konstatovali výše, k důvodnému spojení této csl. modlitby s určitým kulturním prostředím by výraznou měrou pomohlo nalezení její hypotetické předlohy. V tomto smyslu v posledních sedmi letech autor této práce provedl systematický výzkum a v následujících kapitolách bude upozorněno na rukopisy, které podle našeho mínění představují dochované verze lat. paralely slovanského překladu MSŘ. Tato skutečnost bude také doložena prostřednictvím textologické analýzy.

1.3 Modlitba vyznání hříchů

Církevněslovanská *Modlitba vyznání hříchů* (мѡ исповѣданію грѣхѡв) byla A. I. Sobolevským otištěna pouze v jediné verzi z *Jaroslavského sborníku* a dodnes nám další csl. verze není známa. Podle kodikologického popisu je v *Jaroslavském sborníku* sledovaná modlitba součástí širšího souboru modliteb („Чин вечерни, пять пред церковною вечернею“).²⁴ I tato skutečnost by jistě stála za zhodnocení v rámci podrobnějšího teologického a liturgického zkoumání modlitby. Nabízí se zejména otázka, zda *Modlitba vyznání hříchů* (dále zkracujeme MVH) byla do onoho souboru zařazena až na Rusi, či je možno souvislost se západním prostředím předpokládat i u některých jeho dalších pasáží.

Také u této modlitby upozornil A. I. Sobolevskij na slovní spojení a na některé lexémy, které korespondují s *Besědami sv. Řehoře Velikého*, případně s češtinou, a navrhl možné ekvivalenty hypotetické latinské předlohy.²⁵ Obdobně postupoval i F. V. Mareš,²⁶ jenž poukázal např. na lexém издрѣшениѣ,²⁷ který zřejmě právem považoval za bohemismus.²⁸

Zejména v rovině lexikální tato modlitba obsahuje některé výrazy, které ukazují na svůj původ ve sféře vlivu latinské církve. Jedná se např. o opakovaný výskyt slova въсѣмогъи, na rozdíl třeba od výše uvedené MSŘ, kde se objevuje pouze lexém въсѣдръжитѣль, podle tradičních výkladů vycházející

24 Viz *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.* Москва 1984, s. 321.

25 Sobolevskij, A. I.: Несколько редких молитв из русского сборника XIII века. *Izvestija ORJaSL* 10/4, 1905, s. 74–76.

26 Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin.* München 1979, s. 76–78.

27 Uvádíme zde formu rekonstruovanou dle úzu SJS, v rukopisu čteme изрѣшениѣ.

28 Tuto skutečnost můžeme potvrdit na základě studia slovní zásoby csl. památek českého původu. V rámci SJS je slovní čeleď издрѣшити, издрѣшениѣ а издрѣшитѣль doložena právě jen z textů spjatých svým původem s českým a moravským územím. Srov. Vepřek, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy.* Olomouc 2006, s. 154. F. V. Mareš ještě rekonstruuje původně stsl. lexém издрѣшениѣ v zápisu зреffenіє ve staročeské *Písni ostrovské*, viz Mareš, F. V.: Slovo зреffenіє v *Písni ostrovské*. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika.* Praha 2000, s. 581–583.

z řeckého παντοκράτωρ (k této problematice blíže v kapitole 5.3 věnované lexikálnímu rozboru).

Modlitba vyznání hříchů představuje velmi zajímavý text nejen z hlediska filologického, ale i liturgického a teologického. Jak vyplývá již z titulu a začátku modlitby, jedná se o kajícínou modlitbu, vycházející z poníženého postoje člověka před Bohem „всемогзи бѣ азъ оукоренъ та молю“. Stejně jako MSŘ je v základní rovině stylizována v první osobě singuláru. Můžeme ji rozdělit na tři části, z nichž první obsahuje vzývání boží velikosti za užití nejrůznějších epitet:

„ТЪ ЕСИ ОУТѢШИТЕЛЬ ПЛАЧЮЩИМЪ СЯ. ТЪ ЕСИ НАСТАВНИКЪ НАРОДОМЪ. ТЪ ЕСИ ТВОРЕЦЪ ТВАРЕМЪ. ТЪ ЕСИ ЛЮБИТЕЛЬ ВСАКОМОУ ДОБРОУ. ТЪ ЕСИ ВЛАДКА ВСѢМЪ СИЛАМЪ. ТЪ ЕСИ РАДОСТЬ СТЪЗІМЪ. ТЪ ЕСИ ЖИВОТЪ БѢЧНЗИ. ТЪ ЕСИ РАДОСТЬ ВЪ ИСТИНОУ. ТЪ ЕСИ СВѢТЪ СВѢТОУ.“

Dále následuje asi nejzajímavější pasáž celé modlitby, kterou tvoří nejprve výčet hříchů ve formě individuálního vyznání:

„сзгрѣшихъ въ гордости и въ зависти [...] сзгрѣшихъ въ роугани. и въ похотехъ телесныхъ. сзгрѣшихъ въ пианствѣ“;

kajícník vlastně vyznává, že se dopustil všech těchto hříchů. Modlitba dále pokračuje výčtem hříšných částí těla:

„сзгрѣшихъ очима и оушима моима. сзгрѣшихъ яззыкомъ и гортанемъ моимъ. сзгрѣшихъ възю и перьсьми моими. сзгрѣшихъ срѣцемъ и мзисльми моимі сзгрѣшихъ роукама и ногама моима. сзгрѣшихъ костьми и плотью мою. сзгрѣшихъ мозгомъ и сзставензима жилома.“

Ve třetí, závěrečné pasáži potom čteme kajícínou prosbu o milost a odpuštění. Prosebník žádá o pokoru a o bázeň:

„молю та ги бѣ мои всемогзи да вселиши любовь твою въ ма. і страхъ твои.“

Za pozornost stojí zakončení modlitby, kde je zdůrazňována učitelská role Boha:

„помози мнѣ ги бѣ мои. и сверши въ мнѣ оучение твою. и наоучи ма теорити волю твою яко тъи єси оучитель мои въ вѣкз вѣкомз аминь.“

Modlitba neobsahuje žádná jména světců, dokonce není jako přímlyvkyně vzývána ani Panna Maria, kajícník se obrací přímo k Bohu. V modlitbě není možno identifikovat žádné jednoznačné odkazy na konkrétní pasáže bi-

blických textů. Za pozornost však jistě stojí seznam hříchů, který mimo jiné obsahuje většinu z tzv. sedmi smrtelných hříchů – *pýcha*, *smilstvo*, *obžerství*, *závist*, *lakomství*, *opilství* (lat. *superbia*, *avaritia*, *invidia*, *ira* *liracundum*, *luxuria a gula*); k úplnosti tohoto výčtu chybí pouze *lenost* (lat. *acedia*). Celkový charakter modlitby vede logicky k úvahám, zda není MVH blíže spjata se zpovědním řádem, avšak se zpovědními texty staroslověnskými nevykazuje přímou souvislost (máme na mysli zpovědní řád *Euchologia sinajského a Frizinských zlomků*). Na vzájemné paralely v rovině lexikální ovšem odkážeme níže v kapitole 5.3.2.2.

Oproti MSŘ tak v MVH nacházíme mnohem méně faktických indicií, které by umožňovaly hledat její původ v určitém prostředí. Tím důležitější proto je zkoumání v jazykové a v širším smyslu filologické rovině. Také v tomto případě máme na mysli především nalezení dosud neznámé lat. paralely MVH a stejně jako v případě MSŘ i zde můžeme konstatovat, že jsme dosáhli konkrétních výsledků v podobě identifikace několika lat. verzí, které podle našeho názoru evidentně obsahují hledanou lat. paralelu sledované modlitby.